

BELÉNYI GYULA

Egy valóságghű könyv

ERDMANN GYULA: BEGYŰJTÉS, BESZOLGÁLTATÁS
MAGYARORSZÁGON 1945–1956

A könyvek sorsáról elmélkedni közhelynek számít. Erdmann Gyula: *Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon 1945–1956* című, a közelmúltban megjelent, kiemelkedő jelentőségű monográfiájáról szóló ismertetésemet mégsem kezdek mással, mint azal a merengéssel: vajon miért jut osztályrészül egy ilyen, a címben jelzett kérdésről minden korábbi vállalkozásnál magasabb színvonalon szóló könyvnek az a szomorú sors, hogy a szűkebb szakmán, az agrártörténészek fogyó táborán kívül alig válik ismertté? Talán azért, mert a ma embere, aki a tévé és a rádió rabságában él, nem hajlandó végigolvasni egy a mellékletekkel együtt közel 400 nyomtatott oldalas, adatgazdag, racionálisan érvelő munkát? Bizonyos, hogy ez az értelmiséget is megérintő el-kényelmesedés is ludas a dologban. De valószínűleg azért sem érte el azt a hatást, amit értékei alapján feltétlenül megérdemelne, mert Erdmann az alap kutatásokat végző tör-

ténész indokolt magabiztosságával és szellemi fölényével a begyűjtés történetének megírása során olyan mélységekig hatolt le, amelyekre az említett, a közgondolkodást döntő mértékben befolyásolni képes hírközlő szervek éppenséggel nem kívánják a szélesebb olvasóközönség figyelmét felhívni. És aligha téved a recenzens, ha emögött tartalmi okokat gyanít. Hiszen miért állították le egyik hétről a másikra a tévé illetékesei az 1945 utáni történelmünkéről készített filmsorozatot? Gyaníthatóan nem azért, mert színvonala – vitathatatlanul – egyenetlen, egy-két darabjában kifejezetten alacsony volt. (Az pedig végképp teljesen érthetetlen, hogy az erdélyi magyar arisztokrácia sorsáról szóló, nyolc részesre tervezett, a maga nemében egyedülálló összeállítást miért hagyták abba a második rész vetítése után, szintén 1994 derekán...)

A közelmúltról szóló tévé-sorozat felemlítése nem ötletszerűen történt: hozzásegít, hogy jobban megvilágíthassuk Erdmann Gyula könyvének egyik legfontosabb értékét. Egy darabja (amelyet mellesleg korábban, 1988-ban forgattak) ugyanis a begyűjtés történetéről szól. Bár a film készítői a jelenségek bemutatása során korrekten jártak el, a beszolgáltatási rendszert mégis elrajzoltan, s így félrevezetően ábrázolták azzal, hogy a dolgot a parasztságon belüli konfliktusként tüntették fel, ahol *falusi ember* a begyűjtési biztos is és az is, akinek – hogy ezt az elkoptatott kifejezést használjam – a padlását lesöpörték – tehát a kárt okozó és a kárvallott is.

Könyvünk szerzője ezzel szemben sokéves levéltári kutatásokkal megszerzett óriási tárgyismeret birtokában azt bizonyítja: a felszínen látszó jelenségek mélyén a „*magával* kötve mint a kéve...” József Attila-i igazsága fedezhető fel, mégpedig a költő korát messze felülmúló méretekben. Magyarán: a községi (járás) begyűjtési biztos, a körzeti megbízott rendőr, vagy a „zálogolásokat” és „transzferálásokat” végrehajtó cigány emberek csupán kis csavarok voltak egy hatalmas, diktatórikus gépezetben. (A „transzferálás” egyike a kor számos félrevezető, álcázó kifejezésének; a begyűjtési és adóhátralék fejében lefoglalt ingóságok, beleértve a bútortzatot és a ruhaneműt is, elszállítását jelentette.) A szerző e felismerés nyomán monográfiájának középpontjába – teljes joggal – a központi hatalom, a Magyar Dolgozók Pártja begyűjtési politikájának elemzését állítja. Mivel pedig az elválaszthatatlan az agrárpolitika egészétől, miként az agrárpolitika is az általános politikatörténettől, csak helyeselni lehet, hogy ez utóbbiak tömör bemutatására is gondot fordít. Idézi például a kisgazda párti Pártay Tivadarnak a háború utáni rövid parlamentaris korszak végóráiban, 1947 októberében elmondott parlamenti felszólalását, amelyben a képviselő felhívta a figyelmet arra, hogy az MKP általános politikai és gazdaságpolitikai céljai szolgálatába állítja agrárpolitikáját, s a parasztság áldozatai árán szánja bőkezűen az ipart. Nem tér el a tárgytól akkor sem, amikor a történeti irodalomban elsőként részletesen elénk tárja az 1948 nyarán, a Földművelésügyi Minisztérium 62 tisztviselője ellen lefolytatott, nagy jelentőségű politikai per részleteit, amely a „még pozícióban lévő polgári demokratikus rétegek” megsemmisítésére irányult, s egyben arra, hogy szakértelemmel és igazgatási tapasztalattal rendelkező régi értelmiségi és tisztviselői réteget „fasisztának”, „Horthy-bérencnek” minősítve helyükre teljesen képzetlen, de párthű kádereket ültethessenek (a perbe fogottakon kívül további 134 elbocsájtás is történt ugyanekkor). Új megvilágításba helyezi továbbá e korszak politikai életének főszereplőit: Rákosit, Gerőt és Nagy Imrét. Az előbbi kettővel szemben az olyan kemény, gúnyos jelzők használatától sem riad vissza, mint: „sértett vezér”, „gumigerincű” apparatcsik stb. Aligha túlzás arra a következtetésre jutni, hogy Erdmann *a Rákosi-rendszer jellemzése terén* egyrészt korszerű történelemszemléletének (amelyre csak egy-két, a könyv első alfejezeteiben előforduló terminológiai

bizonytalanság, régies szóhasználat – pl. „a munkásosztály pártja”, „a begyűjtés továbbfejlesztése” – vet kisebb árnyékot), másrészt a szerző hibátlan szakmai felkészültségének, a forrásfeltárás példamutató alaposágának, az elemzőképességnek és az új következtetések bátor levonásának köszönhetően minden eddigi történettudományi munkánál messzebbre jutott.

A három részre és 27 fejezetre tagolt monográfia szerkesztése szerencsésen ötvözi a kronológiai és a tematikai szempontokat. A három nagy rész időrendi sorrendben tekinti át az 1945–1956 közötti időszak három fő szakaszát. 1945–1948: a háborút követő évek, amikor – és különösen kezdetben – az ország leromlott gazdasági helyzete kényszerítette ki a begyűjtési rendszer működtetését, bár már ekkor megjelennek azok a baloldali politikai törekvések, amelyek a mezőgazdaság rovására történő ipari tőkefelhalmozást erőltették. 1948–1953: a mezőgazdaság megsarcolásának, a parasztság kiablálásának kora, amelyben a begyűjtésnek különösen fontos szerep jutott. 1953–1956: ennek első felében (1953 június–1955 március között), Nagy Imre miniszterelnöksége idején jelentős könnyítéseket hajtanak végre a begyűjtésben, második felében a politikailag Moszkva által újra pártfogásba vett Rákosiék visszarendeződési kísérletére került sor. Végül külön említendő az 1956. évi forradalom, amely eltörölte a begyűjtési rendszert (s azt Kádárék sem merték visszaállítani). A három nagy részen belüli 10+10+7 fejezet az adott időszak konkrét eseményeit elemzi, jórészt tematikus, kisebb részben kronologikus bontásban. Ezeknek akár csupán jelzésszerű bemutatására sincsen tér ehelyütt, ezért összefoglalóan csak arra hívnám fel az olvasó figyelmét, hogy a könyv gerincét az agrár- és a begyűjtési politika elemzése mellett a beszolgáltatás számszerű eredményeinek *imponáló mennyiségű* adattal, köztük mintegy 120 (!) táblázattal alátámasztott bemutatása és a begyűjtési rendszer hivaltörténete alkotja. Ezen túl tisztázza a legfontosabb *fogalmakat* is, mindenekelőtt a begyűjtését – az állami beavatkozás egy formájának tekintve azt. Maga az állami beavatkozás nem a sztálinizmus találmánya volt; különleges történelmi helyzetekben, például háborúk alatt és után alkalmazták már korábban is, és nem is indokolatlanul. Hogy 1948–1956 között, időbe egyre távolodva a háborútól is tovább alkalmazták, az már a Rákosi-rendszer sajátoságaiból következett. Abból, hogy az országban békeidőben is háborús állapotokat teremtettek (hány és hány parasztot sújtott például a statáriális bíraskodás!), s ennek gazdasági vetületeként hadigazdálkodást folytattak. A begyűjtés e háború nélküli hadiállapot időszakának egyik gazdaságpolitikai eszköze volt, amely az erőforrásoknak a mezőgazdaságból az iparba történő villámgyors átpumpálását szolgálta. Ezt elsősorban a hatóságilag megállapított és 1948–1956 között változatlanul hagyott beszolgáltatási árakkal érték el (az említett intervallumban a szabadpiaci árak 3–4-szeresükre nőttek). A piaci viszonyok semmibevétele azután szükségképpen vont maga után az egyébként minden tekintetben durva elnyomást alkalmazó rendszer diktatórikus lépéseit a begyűjtés végrehajtása során. (Az MDP vezetésének saját bevallása szerint 1950–1953 között a bíróságok évi átlagban 200 ezer személy ügyével foglalkoztak.) A gazdasági törvényszerűségek figyelmen kívül hagyása ugyancsak szükségszerűen járt együtt a bürokrácia megdöbent méretű megnövekedésével. Az 1950-es évek közepén a begyűjtéssel hat állami főhatóság, 17 központi igazgatóság foglalkozott, amelyek 218 vállalatot működtettek és összesen 61 ezer főt foglalkoztattak, azaz egy magyar községre átlag 21 begyűjtési alkalmazott jutott!

A begyűjtési rendszer kezdetben legjobban a fő „osztályellenségnek” kikiáltott gazdag parasztokat vágta földhöz, mint a könyv egy külön e kérdésnek szentelt fejeze-

téből megtudhatjuk. 1951-ben azonban már minden kistulajdonost, a földbirtok nagyságára való tekintet nélkül, a tönk szélére sodort. 1952-ben pedig már az egyébként is gyenge termelősövetkezetek beszolgáltatási terhei is megsokszorozódtak, bár a tsz-tagokat olyan súlyos emberi, jogi sérelmek nem érték, mint a „kulákokat” és más földtulajdonosokat. A begyűjtési rendszer, továbbá az adó-, a beruházási és a regionális fejlesztési politika következtében 1953-ig öt millió katasztrális hold földet hagytak el, vagy ajánlottak fel a parasztok az államnak (az ország összes mezőgazdasági területe 16 millió hold volt, ám abban az erdőterületek is benne foglaltatnak). Ilyen következménnyel járt tehát az a gyakorlat, amelyet az „új szakasz” politikájának meghirdetése után maga az új begyűjtési miniszter is így jellemezett: „mi a parasztot valamiféle gazembernek tekintjük, aki arra törekszik, hogy bennünket kijátsszon”, ezért „igyekszünk minél vastagabb gyűrűt vonni köréje, amiből ne tudjon kiszabadulni” – ismerte el Tisza József 1953 augusztusában.

A begyűjtés legfontosabb *társadalmi következményeit* könyve végén így összegzi a szerző: „Százerek menekültek tehát el a mezőgazdaságból, magukkal vitték tapasztalataikat, tudásukat, földszeretetüket, évszázadok alatt összekovácsolt, nemzedékről-nemzedékre hagyományozott szellemi és erkölcsi értékeiket.” Földjeiket a „parasztság mérvadó része” előtt tekintély nélküli tsz-ek, állami gazdaságok vették át, vagy paragon maradtak. A falu legtekintélyesebb – és általában ténylegesen a legértékesebb – rétegeit megalázták, kiforgatták vagyonaiból, internálták és bebörtönözték (amihez a recenzens csak annyit tehet hozzá: és megfélemlítő céllal, minden megyében egy vagy több esetben kivégezték). Erdmann nevükön nevezi e politika fő felelőseit is: „A fő bűnösök – Rákosi, Gerő, Farkas Mihály, Révai és társaik, a moszkvai helytartóság fő ügyintézői – tiszta fejjel és tudattal adtak minderre utasítást és jóváhagyást.”

Nem véletlen tehát, hogy az 1956 őszi forradalom egyik első intézkedésével eltörölte a begyűjtési rendszert, és miként „1849 után a Haynau-diktatúra sem vonhatta vissza... a jobbágyfelszabadítást...”, hasonlóképpen nem lehetett szó 1956 végén sem a begyűjtési rendszer visszaállításáról”. A „szovjetek által követelt bosszúhadjárat végrehajtójává süllyedt” Kádár-kormány 1956. november 12-én saját törvényerejű rendeletként újra kiadta a Nagy Imre-kormánynak a begyűjtést eltörölő 1956. október 31-i rendeletét.

Erdmann Gyula könyve nagy nyereség a történettudomány és minden, a XX. századi történelmünk iránt érdeklődő olvasó számára. (H. és é. n.)